

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MƏHKƏMƏ SİSTEMİ VƏ ONUN MÜASİRLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: məhkəmə hakimiyyəti, ədalət mühakiməsi, məhkəmə sistemi, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi, qanun əsasında yaradılma

Keywords: judiciary, justice, judicial system, modernization of the judicial system, established by law

Anahtar kelimeler: yargı, adalet, yargı sistemi, yargı sisteminin modernizasyonu, yasayla kurulmuş

Məhkəmə hakimiyyəti istənilən hüquqi dövlətin əsas elementlərindən biridir. Məhkəmə hakimiyyətinin əsas məqsədi bütövlükdə cəmiyyəti və onun ayrı-ayrı fərdlərini özbaşınalıqlardan qorumaqdan ibarətdir. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə və ümumiyyətlə hakimiyyətin inzibati-idarəçilik funksiyaları ilə bağlı olmasına uyğun olaraq, məhkəmə hakimiyyəti qanunvericilik və icra hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasında, onların özbaşınalığının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır, həmçinin dövlətin hüququn aliliyi prinsipinin həyata keçirilməsini təmin etməsinin göstəricilərindən biridir.

“Məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin qollarından biri kimi yalnız konkret işlərə baxılmasından asılı deyildir. Ümumi nəzarət və tarazlıq sistemi kontekstində məhkəmə hakimiyyəti təkcə ədalət mühakiməsini (sözün ənənəvi, dar mənasında) deyil, həm də qanunvericilik və icra hakimiyyətinin qərarlarına və hərəkətlərinə təsir etmək qabiliyyətini xarakterizə edir, bununla da onları tarazlaşdırır” [17, s.217].

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin hüquq sistemində köklü islahatlar aparılmışdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli

lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış məhkəmə-hüquq islahatı nəticəsində keçmiş sovetlər birliyindən miras qalmış ölkənin hüquq sistemi demokratik prinsiplər əsasında tamamilə yenidən qurulmuşdur. “Ümummilli liderimizin bilavasitə rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahat məhkəmə sisteminin iki əsas komponentini - məhkəmə quruluşunu və məhkəmə icraatını əhatə etmişdir” [15, s.6].

Ölkədə hüquqi dövlət qurmaq üçün ilk növbədə, konstitusion rejim, müasir beynəlxalq təcrübə nəzərə alınaraq mükəmməl hüquq sistemi, effektiv məhkəmə hakimiyyəti yaradılmalı və hakimiyyətin bölgüsü prinsipi təmin edilməli idi. Məhz bu səbəbdən zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan Ulu öndər Heydər Əliyev hüquqi dövlət quruculuğu prosesini ilk Milli Konstitusiyayı yaratmaqla başlatmış və bununla bağlı xüsusi yaradılmış Komissiyaya şəxsən rəhbərlik etmişdir.

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyayı 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul etmişdir. 1995-ci ilin noyabrın 27-də qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına 2002-ci il

avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsvermələri (referendumlar) ilə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Məhkəmə sistemində mühüm islahatlar müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra onun tələblərinə uyğun həyata keçirilmişdir.

Konstitusiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilməsi, məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinin həyata keçirməsi və s. kimi müddəalar əksini tapmışdı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsindən bəhs edən 125-ci maddəsində isə göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər”.

Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər. Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələr ilə həyata keçirilir.

Məhkəmə islahatının ilkin mərhələsində atılmış mühüm addımlar nəticəsində müvafiq qanunvericilik bazası beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmış, yeni üçpilləli məhkəmə sistemi təsis edilmiş və ölkənin tarixində ilk dəfə olaraq test üsulu ilə yeni hakimlər təyin edilmişdir. Qanunvericilikdə məhkəmə hakimiyyəti müstəqilliyinin və hakimlərin statusunun əsasları, habelə hüquqi dövlətə xas olan ədalət mühakiməsinin prinsipləri müəyyən edilmiş, məhkəmələrin fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılmış, hakimlərin maddi və sosial təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bazası əsasında 1997-ci ildə ölkənin məhkəmə quruluşunu müəyyən edən “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının

10 iyun 1997-ci il tarixli Qanun qəbul olunmuşdur. Həmin Qanunda birbaşa göstərilir ki, “bu Qanun Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş müstəqil məhkəmə hakimiyyəti yaratmağa yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsis edilmiş Azərbaycan Respublikası məhkəmələri fəaliyyət göstərirlər” (2-ci maddə).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki, Mülki Prosesual məcəllələrinin 01.09.2000-ci il tarixdə eyni vaxtda qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemi də həmin tarixdən formalaşmışdır.

“Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələrdən bəhs edən 19-cu maddəsinə əsasən, həmin vaxt (sistemin qüvvəyə mindiyi 01.09.2000-ci il tarixdə) Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində rayon (şəhər) məhkəmələri; Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi; Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəməsi; hərbi məhkəmələr; Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Hərbi Məhkəməsi; inzibati-iqtisadi məhkəmələr; Beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə dair Azərbaycan Respublikasının iqtisad məhkəməsi; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi; Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya Məhkəməsi; Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsi; Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi daxil edilmiş və yeni məhkəmə sistemi qüvvəyə minənə qədər Azərbaycan Respublikasında: Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsi, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəməsi, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının hərbi məhkəməsi, Beynəlxalq müqavilələrdən

irəli gələn mübahisələrə dair Azərbaycan Respublikasının iqtisad məhkəməsi və s. kimi məhkəmələr mövcud olmamışdır.

2000-ci ildə dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq şəffaf prosedurlar əsasında, o cümlədən test üsulu ilə hakim seçimi aparılmış, bununla da hakim korpusunun yenilənməsi prosesinə başlanılmışdır. Hakimlərin müstəqilliyinə və şəffaf prosedurlar əsasında seçilmələrinə böyük önəm verən Ulu öndərimiz Vaşinqtona səfəri zamanı beynəlxalq konfransda həmin məsələyə toxunaraq ölkəmizdə aparılan məhkəmə-hüquq islahatlarını belə qiymətləndirmişdir: “Biz Azərbaycanın məhkəmə sistemini tamamilə yeni səviyyəyə qaldırdıq və demokratik prinsiplər əsasında yaratdıq. Bütün hakimlər test üsulu ilə imtahandan, yarışdan keçdilər və kim qalib gəldi, o da hakim təyin olundu” [15, s.6].

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sistemi formalaşdıqdan sonra onun müasirləşdirilməsi prosesi daimi davam etdirilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il Fərmanında qeyd olunurdu ki, Məhkəmələrin işinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Qanun (2004) qəbul olunmuş, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Qanuna hakimlərin seçim prosedurunun yeni dəyərlər əsasında müəyyən edilməsini, fəaliyyətlərində sui-istifadəyə yol vermiş hakimlər barədə intizam məsuliyyətinin gücləndirilməsini, məhkəmələrin işində şəffaflığın təmin edilməsini nəzərdə tutan əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Bu normativ hüquqi aktlardan irəli gələn vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə funksiyalarını həyata keçirən mahiyyətə yeni qurum - Məhkəmə-Hüquq Şurası təşkil edilmiş, ilk dəfə yaradılmış Hakimlərin Seçki Komitəsi tərəfindən vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsi prosesinə başlanmışdır.

Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinin növbəti mərhələsində regionların sosial-iqtisadi inkişafı şəraitində əhalinin hüquq institutlarına və hüquqi yardıma tələbatının ödənilməsi üçün yeni məhkəmələrin yaradılması, vətəndaşların narazılıqlarına səbəb olan sui-istifadə, süründürməçilik hallarının və digər nöqsanların aradan qaldırılması, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və vətəndaşların məhkəmələrə inamının artırılması, məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, məhkəmələrin fəaliyyətində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi, məhkəmə aparatlarının strukturunun və işinin daha optimal şəkildə qurulması, habelə digər mühüm məsələlərin həlli nəzərdə tutulur.

MPM-nin mübahisələrin “Beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə dair Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsinə aidiyyəti”ndən bəhs edən 27-ci maddəsinə əsasən, Beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə dair İqtisad Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxsləri, həmçinin, xarici hüquqi şəxslərin, xarici investisiyalı hüquqi şəxslərin, beynəlxalq hüquqi şəxslərin, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə ona aid olan mübahisələrə baxırdı. Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi ilə bağlı 2005-ci ildə həmin məhkəmə ləğv olunmuşdur.

Ölkə başçısının qeyd edilən Fərmanına uyğun olaraq yeni regional apellyasiya məhkəmələri, Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Əli Bayramlı, Şəki, Naqxçıvan şəhərlərində), 1 saylı Bakı, Sumqayıt və Şəki, 2 saylı Gəncə, 3 saylı Əli Bayramlı yerli iqtisad məhkəmələri, yaradılmış və yenidən təşkil edilmişdir.

Məhkəmə sistemini müasirləşdirilməsi ilə bağlı islahatlar 2010-cu ildə də davam etdirilmişdir. Məhkəmələrlə bağlı qanunvericiliyə 22 iyun 2010-cu il tarixli dəyişikliklər, eləcə də sisteminin müasirləşdirilməsi məqsədilə dövlət başçısının 2010-cu il 15 iyul və 9 avqust tarixdə imzaladığı fərmanlar ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Regionlarda yaşayan əhalinin məhkəmələrə müraciət imkanlarının

asanlaşdırılması baxımından əlavə dörd bölgədə ağır cinayətlər, habelə dövlət orqanları tərəfindən insan hüquqlarına ciddi əməl olunmasının təmini məqsədilə yeddi bölgədə inzibati-iqtisadi məhkəmələrin yaradılması xüsusilə əhəmiyyətli olmuşdur.

Belə ki, 2010-cu ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi, Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəməsi, həmçinin Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə hərbi məhkəmə ləğv edilmişdir. Eyni zamanda yeni “ağır cinayətlər məhkəmələri” yaradılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” və “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 22 iyun tarixli Qanununun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyul 2010-cu il tarixli Fərmanına əsasən Gəncə və Lənkəran Gəncə Ağır Cinayətlər Məhkəmələri yaradılmışdır.

9 iyul 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə isə “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Qanunda “İnzibati-iqtisadi” sözləri “İnzibati” sözü ilə əvəz edilmişdir.

Hüquq sistemində aparılmış islahatlar nəticəsində ölkədə birinci instansiya, apellyasiya və kassasiya instansiyalarından ibarət yeni üçpilləli məhkəmə sistemi yaradılmışdır.

Eyni zamanda məhkəmə-hüquq sistemimizin inkişafında ən mühüm hadisələrdən biri kimi ilk dəfə olaraq, 2011-ci ildən ölkəmizdə bütün bölgələri əhatə edən, inzibati orqanlar tərəfindən pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsində mühüm rol oynayan 7 inzibati məhkəmə fəaliyyətə başlamışdır.

Ölkə başçısının “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 03.04.2019-cu il tarixli Fərmanı isə ölkəmizdə məhkəmə islahatlarının yeni mərhələsini təşkil etməklə, məhkəmə hakimiyyətinin daha da möhkəmləndirilməsini və məhkəmə sisteminin

inkişafını şərtləndirmişdir. “Məhkəmə-hüquq sistemi üçün “yol xəritəsi” olan fərmanın icrasına təxirə salınmadan başlanılaraq qısa müddətdə kompleks qanunvericilik, institusional və praktiki tədbirlər görüldü” [16]. Belə ki, həmin fərmanda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası çərçivəsində digər mühüm tədbirlərlə yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələrə daha dərin hüquqi bilik və təcrübəsi olan hakimlər tərəfindən və çevik baxılmasını təmin etmək məqsədilə ölkə Prezidentinin 19 iyul 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə yeni regional kommersiya və inzibati məhkəmələr yaradılmışdır. Həmin məhkəmələr 2020-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başlamışdır.

Müasir dövrün tələblərinə cavab verən, cəmiyyətdə yüksək nüfuza malik olan ədalət mühakiməsinin formalaşdırılması prosesi sürətləndirilmişdir. Bununla yanaşı, məhkəməyə müraciət imkanları daha da genişləndirilmiş, məhkəmələrin fəaliyyətində şəffaflıq artırılmış, məhkəmə icraatının effektivliyi isə yüksəldilmişdir. Süründürməçiliyin və digər neqativ halların aradan qaldırılması üçün görülməli tədbirlər gücləndirilmişdir.

Beləliklə, hazırda Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsini müasir məhkəmə sisteminə daxil olan, rayon (şəhər) məhkəmələri; ağır cinayətlər məhkəmələri; hərbi məhkəmələr; inzibati məhkəmələr; kommersiya məhkəmələri; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi; apellyasiya məhkəmələri; Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi həyata keçirir.

Rayon (şəhər) məhkəmələri birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş mülki, cinayət işlərinə, inzibati xətəllərə dair və digər işlərə baxır. Bu məhkəmələr məhkəmə statistikasını təhlil edir, məhkəmə fəaliyyətinin təşkili vəziyyətini, məhkəmə təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə ona aid edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir. Bir rayonda (şəhərdə) yalnız bir rayon (şəhər) məhkəməsi təşkil edilə bilər.

Rayon (şəhər) məhkəmələri böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə dair işlərə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat üzrə

materiallara, xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə, habelə məhkəmə nəzarəti funksiyalarının həyata keçirilməsinə dair və digər materiallara baxırlar. Hər bir rayon (şəhər) məhkəməsinə yalnız məhkəmənin yurisdiksiyasında baş vermiş cinayətlərlə bağlı işlər və digər materiallar aiddir (CPM-in 67-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işlərinə hakimlər təkbaşına və ya kollegial tərkibdə baxırlar. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə dair cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara birinci instansiya məhkəmələrinin hakimləri tərəfindən təkbaşına baxılır (CPM-in 78.1-ci maddəsi).

Rayon (şəhər) məhkəmələri birinci instansiya məhkəmələri qismində fəaliyyət göstərirlər. Ümumi məhkəmələr müəyyən istisnalarla, bəzi xüsusi icraat işlərinə və qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilən digər işlərə də baxırlar (MPM-in 25-ci maddəsi)

Məhkəmələrə aid olan işlərə birinci instansiya üzrə rayon (şəhər) məhkəmələri, kommərsiya məhkəmələri tərəfindən baxılır (MPM-in 34-cü maddəsi).

Ağır cinayətlər məhkəmələri Bakı, Gəncə, Lənkəran, Sumqayıt, Şəki və Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərirlər, birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işlərinə baxır. Bundan əlavə, ağır cinayətlər məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) məsələsini həll edir, məhkəmə statistikasını təhlil edir, məhkəmə fəaliyyətinin təşkili vəziyyətini, məhkəmə təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə ona aid edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir ("Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" haqqında Fərmanın 25-ci maddəsi, CPM-in 69-cu maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işlərinə hakimlər təkbaşına və ya kollegial tərkibdə baxırlar. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə dair cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər

materiallara birinci instansiya məhkəmələrinin hakimləri tərəfindən təkbaşına baxılır. Ağır cinayətlər məhkəmələrində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ağır Cinayətlər Məhkəməsində və ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlərə baxarkən hərbi məhkəmələrdə cinayət işlərinə üç hakimdən ibarət kollegial tərkibdə baxılır. Cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxılması üçün hər hansı hakimin cəlb edilməsi qadağandır (CPM-in 78-ci maddəsi).

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ağır cinayətlər məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işlərinə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlərə və digər materiallara baxır, məhkəmə statistikasını təhlil edir, məhkəmə fəaliyyətinin təşkili vəziyyətini, məhkəmə təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir.

Hərbi məhkəmələr birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işlərinə, habelə inzibati xətlər haqqında işlərə baxır.

Hərbi məhkəmə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və başqa silahlı birləşmələri hərbi hissələrinin sayı nəzərə alınmaqla onların yerləşdikləri inzibati ərazi vahidləri üzrə yaradılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Hərbi Məhkəməsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtı Naxçıvan şəhərində təşkil edilir və onun yurisdiksiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün ərazisinə şamil edilir.

"Azərbaycan Respublikası apelyasiya, ağır cinayətlər, hərbi, inzibati və kommərsiya məhkəmələrinin ərazi yurisdiksiyası"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2019-cu il 14 noyabr tarixli 4 nömrəli Qərarına əsasən Bakı, Cəlilabad, Füzuli, Gəncə, Tərtər hərbi məhkəmələri fəaliyyət göstərir.

Hərbi məhkəmələr birinci instansiya məhkəməsi qismində fəaliyyət göstərirlər, müharibə və hərbi xidmət əleyhinə olan böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə dair, habelə hərbi qulluqçular tərəfindən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə dair işlərinə (göstərilən cinayətlər

hərbi qulluqçu olmayan şəxsin iştirakı ilə törədilsə, onun barəsində işə də hərbi məhkəmə tərəfindən baxılır), həmçinin məhkəmə nəzarəti funksiyalarının həyata keçirilməsinə dair və digər materiallara baxırlar (CPM-in 68.1-68.3-cü maddələri).

Azərbaycan Respublikasının İnzibati-prosessual Məcəlləsinə əsasən inzibati məhkəmələr və inzibati kollegiyalar mübahisələndirmə, məcburetmə, öhdəliyin icrası, müəyyən etmə və ya tanınma, qanunauyğunluq haqqında, müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair və s. iddialara baxırlar. İnzibati mübahisələrə apellyasiya qaydasında Azərbaycan Respublikası apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyaları, mübahisələrə kassasiya qaydasında Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası tərəfindən baxılır.

Kommersiya məhkəmələri 2019-cu ilə kimi mövcud olmamışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şirvan, Şəki və Naxçıvan Muxtar Respublikasının kommersiya məhkəmələri fəaliyyət göstərir.

Kommersiya məhkəmələrinin yaradılması ədalət mühakiməsinin daha səmərəli həyata keçirilməsində mühüm addım idi. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mübahisələrə (kommersiya mübahisələrinə) dair işlərə mülki məhkəmə icraatı qaydasında kommersiya məhkəmələrinin baxması diqqəti cəb edən yeni islahat idi. Kommersiya mübahisələri dedikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mübahisələr başa düşülür.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi ali məhkəmə orqanı olmaqla qanunla müəyyən edilmiş qaydada ədalət mühakiməsinə həyata keçirir. Qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə apellyasiya instansiyası məhkəməsidir.

Apellyasiya məhkəmələri mülki, kommersiya və inzibati mübahisələrə dair, cinayət və inzibati xətalara dair işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəməsidir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində birinci instansiya məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minməmiş hökmündən və ya digər qərarından

verilmiş şikayət və ya protestlərə, habelə xarici dövlətlərin məhkəmələrinin hökmlərinin və ya digər yekun qərarlarının tanınması üzrə icraat qaydasında verilmiş müraciətlərə üç hakimdən ibarət kollegial tərkibdə baxılır (CPM-in 78.4-cü maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən ən ali məhkəmə orqanıdır. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, həmçinin kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsinə həyata keçirən ali məhkəmə orqanıdır. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar da verir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu əlavə kassasiya qaydasında kassasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış qərarlardan Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi sədrinin təqdimatları, Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun protestləri, müdafiə tərəfinin şikayətləri əsasında və hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar və yeni açılmış hallar üzrə işlərə baxır (CPM-in 73.3-cü maddəsi).

Ali Məhkəmənin Plenumunun iclaslarında əlavə kassasiya qaydasında və ya hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar və yeni açılmış hallar üzrə işlərin baxılmasında müdafiə tərəfin iştirakı təmin edilir.

Ali Məhkəmənin Plenumu onun sonuncu iclasından ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual, Mülki Prosesual və İnzibati Prosesual məcəllələrində müəyyən edilmiş qaydada müvafiq kollegiyaların bütün hakimlərindən ibarət tərkibdə qəbul etdiyi qərarları (qəraradları) nəzərdən keçirir və Ali Məhkəmənin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə mövcud izahına dəyişikliklər edir və ya yeni izah verir.

İstənilən demokratik dövlətin funksiyalarına insan hüquqlarının və azadlıqlarının tanınması, əməl edilməsi və müdafiə edilməsi daxildir. İnsan hüquqlarının tanınması qanunvericilik

hakimiyyəti, onlara əməl edilməsi icra hakimiyyəti, müdafiə edilməsi isə məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətinə aiddir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir (12-ci maddə), dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir (26-cı maddə), hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir (60-cı maddə). “Məhkəmə müdafiəsi-mahiyyətə, həm məhkəməyəqədər icraatda, həm də məhkəmə icraatında işə məhkəmə tərəfindən baxılması və həll edilməsi ilə bağlı məhkəmə orqanlarının hərəkətlərinin sistemidir” [18, s.34]. İnsanların hüquqları və qanuni maraqları ədalət mühakiməsinə müstəqil çıxış vasitəsilə real müdafiə olunur və tam təmin olunur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, məhkəmə sistemi və təcrübə ədalət mühakiməsinə səmərəli çıxışı təmin edir.

Məhkəmə sisteminə qarşı irəli sürülən tələblərdən biri onun qanunla təsis edilməsidir, əks halda o ayrı-ayrı işlərin həlli üzrə demokratik cəmiyyət üçüm vacib olan legitimliyə malik olmayacaq. “Məhkəmə hesab edir ki, “məhkəmə” “həmişə” “qanun tərəfindən tənzimlənəlməlidir”, əks təqdirdə demokratik bir cəmiyyətdə ayrı-ayrı şəxslərin məhkəmə işini başa düşmək üçün lazımi qanunilik çatışmazdı [22, s.81].

“Hakimlərin müəyyən edilmiş səlahiyyət müddəti başa çatdıqdan sonra yenidən vəzifəyə təyin olunana qədər onların səlahiyyət müddətinin qeyri-müəyyən müddətə səssiz şəkildə uzadılması praktikasını “qanunla yaradılmış məhkəmə” prinsipinə ziddir” [23, s.151].

AİHK-nın 6-cı maddəsinin I bəndinin mənasında “qanun” həmçinin “məhkəmənin” üzvlərinin müstəqilliyinə, onların səlahiyyət müddətlərinə, qərəzsizliyinə və prosessual təminatların olmasını da öz tərkibinə daxil edir [21, s.36]. “Heç bir izahat verilmədən qanunun qəsdən pozulması ilə öz yurisdiksiyasının adi hədudlarını aşan məhkəmə sözügedən prosesdə “qanunla yaradılmış məhkəmə” deyildir” [24,

s.27-28].

“6-cı maddənin 1-ci bəndində “qanun əsasında yaradılmış məhkəmə” məhkəmə sisteminin icra hakimiyyətinin mülahizəsindən asılı olmamasının, parlamentdən gələn qanunla tənzim edilməsinin təminatıdır”, “qanunvericiliyin məcəllələşdirildiyi ölkələrdə məhkəmələrin müvafiq milli qanunvericiliyin təfsiri zamanı bəzi azadlıqlara malik olmamasını bildirməyən, məhkəmə sisteminin təşkili məhkəmə orqanlarının mülahizəsində saxlanıla bilməz [20, b.94].

Ədalətli məhkəmə baxışı işin “müstəqil və qərəzsiz məhkəmə” tərəfindən həyata keçirilməsini tələb edir. Bu iki təminat birlikdə götürülür. Məhkəmənin müstəqilliyi prosessual təminatlarla təmin edilir. Məhkəmə bununla əlaqədar vurğulayır ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən dövlətin “müstəqil və qərəzsiz məhkəmə” tərəfindən məhkəmə araşdırmasını təmin etmək öhdəliyinin əhatə dairəsi yalnız məhkəmə sistemi ilə məhdudlaşmır. Bu, həm də səviyyəsindən asılı olmayaraq icra, qanunvericilik və hər hansı digər dövlət orqanının üzərinə məhkəmələrin hökm və qərarlarına, hətta onlarla razılaşmasalar da, onlara hörmət etmək və onlara əməl etmək öhdəliyini nəzərdə tutur. Beləliklə, dövlətin məhkəmələrin səlahiyyətinə hörmət etməsi ictimaiyyətin məhkəmələrə və daha geniş mənada qanunun aliliyinə inamının əvəzsiz ilkin şərtidir. Bunun üçün məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi və qərəzsizliyinə dair konstitusiya təminatı kifayət etmir. Onlar gündəlik inzibati münasibət və təcrübələrə səmərəli şəkildə daxil edilməlidir [19, b.136].

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemini və onun təkmilləşdirilməsini, müasirləşdirilməsini tənzim edən, yuxarıda göstərilən normativ aktların təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının müasir məhkəmə sistemi 3 pilləli olmaqla, qanun əsasında yaradılmışdır və inkişaf etdirilir, müvafiq prosessual məcəllələrdə prosessual təminatlarla möhkəmləndirilmişdir, müstəqildir və qərəzsizlik meyarlarına tam cavab verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
2. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 10 iyun 1997-ci il, № 310-IQ. URL: <https://e-qanun.az/framework/3933>
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46950>
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46944>
5. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46945>
6. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46956>
7. “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 25 avqust 2000-ci il tarixli, №387 Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/360>
8. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2005-ci il tarixli 52-IIIQD nömrəli, 22 iyun 2010-cu il tarixli 1043-IIIQD nömrəli və 9 iyul 2019-cu il tarixli 1632-VQD nömrəli Qanunları.
9. “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 9 iyul 2019-cu il tarixli 1633-VQD nömrəli Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/42910>
10. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 19 yanvar 2006-cı il № 352. URL: <https://e-qanun.az/framework/11357>
11. “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 3 aprel 2019-cu il, № 604. URL: <https://e-qanun.az/framework/41813>
12. “Azərbaycan Respublikası apelyasiya, ağır cinayətlər, hərbi, inzibati və kommersiya məhkəmələrinin ərazi yurisdiksiyası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2019-cu il 14 noyabr tarixli 4 nömrəli Qərarı. URL: <https://e-qanun.az/framework/43732>
13. Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının 31 may 2021-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı. URL: <https://e-qanun.az/framework/47572>
14. Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının “Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2019-cu il 14 noyabr tarixli 4 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası apelyasiya, ağır cinayətlər, hərbi, inzibati və kommersiya məhkəmələrinin ərazi yurisdiksiyası”nda dəyişiklik edilməsi barədə” 25 may 2022-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı. URL: <https://e-qanun.az/framework/49690>
15. Mübariz Əkbərov. Məqalə, «Müasir Hüquq sisteminin formalaşmasında Ümummii lider Heydər Əliyevin əbədiyaşar ideyaları». “Respubika” qəzeti, 9 may 2023, nömrə 95, s.6.
16. Nizami Səfərov. 24 Aprel 2020-ci il tarixi məqalə, “Məhkəmə-hüquq sistemində aparılan islahatlar, dəyişən hüquqi konfigurasiya”// – Oxu.az, 24 APREL, 2020. URL: [HTTPS://OXU.AZ/SIYASET/NIZAMI-SEFEROV-OLKENIN-MEHKEME-HUQUQ-SISTEMINDE-APARILAN-ISLAHATLAR-DAHA-DA-DERINLESDIRILIR](https://OXU.AZ/SIYASET/NIZAMI-SEFEROV-OLKENIN-MEHKEME-HUQUQ-SISTEMINDE-APARILAN-ISLAHATLAR-DAHA-DA-DERINLESDIRILIR)
17. 200. Воробьева, О.А. Особенности осуществления судебной власти в России//– Москва: Судебная власть и уголовный процесс, – 2012. № 1, – с.217-221.
18. 2002. Гуськова А.П. Судебное право: история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства. Монография / А.П. Гуськова, Н.Г. Муратова. – М.:

«Юрист», 2005. – 176 с.

19. 215. Agrokomples v. Ukraine. Application no. 23465/03, Judgments, 6 October 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-106636%22%5D%7D>

20. 214. Affaire Savino et Autres c. Italie, Requêtes nos 17214/05, 20329/05, 42113/04, ARRÊT 28 avril 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92505%22%5D%7D>

21. 212. Gurov v. Moldova, Application no. 36455/02, Judgment 11 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-76297&filename=CASE%20OF%20GUROV%20v.%20MOLDOVA.docx&logEvent=False>

22. 210. “Lavents Latviyaya qarşı”, 58442/00 sayılı ərizə, Qərar 28 noyabr 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105340%22%5D%7D>

23. 211. Oleksandr Volkov v. Ukraine, Application no. 21722/11, Judgment on 9 April 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115871%22%5D%7D>

24. 213. Sokurenko and Strygun v. Ukraine, Applications nos. 29458/04 and 29465/04, Judgment 20 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76467%22%5D%7D>

THE JUDICIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND ITS MODERNIZATION

MAYİL BAYRAMOV

*Former judge of the Baku Grave Crimes Court,
Teacher of the Academy of Justice*

E-mail: mayil.bayramov.54@mail.ru

MATANAT ASGAROVA

*Senior lecturer of the Academy of Justice, Doctor
of Law, Associate Professor, Judicial Advisor*

E-mail: matanatasgarova@yahoo.com

SUMMARY

The article is devoted to determining whether the judicial system of the Republic of Azerbaijan meets the requirements of legality, independence and impartiality, based on the essence of the judiciary, its international legal foundations, and standards on the analysis of the reforms related to of the judicial system of the Republic of Azerbaijan and its modernization. The authors argue that the organization of the judicial system cannot be left to the discretion of judicial bodies, and that it is important to impose an obligation on the executive, legislative, and any other state body, regardless of its level, to respect and comply with the judgments and decisions of the courts.

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ YARGI SİSTEMİ VE MODERNİZASYONU

MAYİL BAYRAMOV

*Bakü Ağır Ceza Mahkemesi eski hakimi,
Adalet Akademisinin öğretmeni
mayil.bayramov.54@mail.ru*

MATANAT ASGAROVA

*Adalet Akademisinin başöğretmeni, Hukuk bilimleri
doktoru, doçent,
E-mail: matanatasgarova@yahoo.com*

ÖZET

Makale, yargı yetkisinin özü, uluslararası hukuki temelleri ve standartları ele alınarak Azerbaycan Cumhuriyeti yargı sisteminin analizi ve modernizasyonu ile ilgili reformların tutarlı ve mantıklı bir şekilde uygulanması temelinde, bu sistemin yasallık, bağımsızlık ve tarafsızlık gerekliliklerini karşılayıp karşılamadığının belirlenmesine ayrılmıştır. Yazarlar, yargı sisteminin örgütlenmesinin yargı organlarının takdirine bırakılamayacağını ve yürütme, yasama ve diğer devlet organlarına, düzeyi ne olursa olsun, mahkemelerin verdiği hüküm ve kararlara saygı gösterme ve uyma yükümlülüğü getirilmesinin önemli olduğunu savunmaktadırlar.